

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

ICONOGRAFIA DE LA PORTALADA DE RIPOLL

(Continuació)

LA part dreta, a l'altre costat del portal, està repartida de la mateixa manera en tres seccions. En el banc o macís inferior hi ha una combinació de serpentes formant sis medallons que enclouen representacions de difícil interpretació a causa del seu deplorable estat. Algú ha dit que contenen alusions als primers capítols del Gènesis, y algú més ha afirmat que feyen venir l'idea dels càstics reservats als pecats més graves. Respecte a la primera dita he de confessar que no he sapigut veure en tals medallons una sola representació de lo que narren els primers llibres sagrats, y respecte a la segona sols he de fer notar que'ls espays fronters són sis y els pecats capitals set, essent necessari, per completar el nombre, acudir a un medalló lateral que està del tot aperduat y en el que no s'hi veu res absolutament. Entenent-ho aixís, es dir, sumant aquest ab els altres, els medallons seran set; fent verossímil que's tracti de representacions dels pecats y els seus càstics lo que sembla veure's en tres dels círcols, perquè en el primer de l'esquerra potser s'hi endevini un dimoni enforquillant un home estacat a una barana, que si fos un desesperat (núm. 17) aludiria a l'ira; un diable temptant a una fembra incitada al pecat per un home, en que podria veure-s'hi una referencia a la luxuria (núm. 19), y més avall, després d'una escena indesxifrable atès sa deplorable conservació y abans de dugues més d'impossible descripció, la lluita del príncep dels exèrcits celestials, l'arcàngel Miquel, ab el dimoni (núm. 19), indicadora de la punició esdevinguda al primer soberc. De totes maneres he de fer avinent que aquestes indicacions sols poden fer-se a falta d'altres més fermes. Però repetesc que la conservació de tot aquest banc o sòcol no permet fonamentar gaire tota apreciació.

En el sòcol del damunt hi ha una repetició de la lluita de dues grosses feres, sortint vencedor el lleó (número 20); agrupament esculpit, més que en relleu, en escultura o bulte complet quasi isoladament; baralla que està posada entre dos requadros ab un centaure sageter (núm. 21) a una part y un goç a l'altre (núm. 22). Tal com he fet avinent suara en representacions semblants, no crec que pugua trobar-se relació entre aquestes figures d'animals de diferents mides y plantats aquí ab idea purament ornamental. L'abominar Sant Bernat d'aquestes o semblants figures d'animals ferotges o imaginaris no indica may que en el seu temps se'ls dongués una significació piedosa o un sentit alegòric.

Més amunt, com ja hem vist a l'altra part, hi apareixen cinc arcs ab columnetes, quals canons són en hèlix o zig-zag, dintre dels

quals hi ha altres tantes figures, alçades totes y dirigides quatre d'elles cap a la de la part esquerra que porta nimbe crucífer, beneeix ab la destra y té ab l'altra mà un carteló en que'ls antics devien poder-hi llegir uns mots que no han arribat fins a nosaltres ni tant sols en estat fragmentari (núm. 23). El tipo iconogràfic d'aquesta figura respon en absolut a la representació de Jesucrist o Déu Nostre Senyor, a qui únicament pertoca'l distintiu de la creu inscrita en l'auriola que rodeja la seva testa. Aixís, aquest personatge, ben definit, no pot esser el rey Davit, com algú ha apuntat,

Clifé d'A. Mas

com tampoc el vinent (núm. 24), vestit ab hàbits talars y en actitud humil, pot esser Pilat o Sant Pere, com s'es escrit alguna vegada. Per esser el primer no li escauria'l posat adorant, y per poder-se pensar en el segon rebent la potestat de pastor li faltarien els atributs constants del Príncep dels Apòstols, y especialment el nimbe dels sants.

En la tasca d'averiguar l'idea a que obeeixen aquestes cinc figures, per lo que acabo d'apuntar-vos, ja compendreu que'ns trobem en un punt difícilíssim sobre'l qual s'han llençat explicacions les més dessemblants y oposades. S'ha dit si representaven, a més de Crist y Pilat, el martiri d'un bisbe, si un príncep entre tres prelats y Jesucrist que'ls beneeix a tots, si Davit convidant a lloar al Senyor a un monjo, un cavaller, un bisbe y un escuder, que representen les diverses classes o estaments de la societat.

Si'ns fos possible llegir els noms o mots que anaven sobre'ls arcs de les hornacines ont estan aquests personatges, segurament que ben aviat sortiríem de dubtes; però una vegada més haig de

planye-m de la desaparició de llegendes; y com per diferents raons tampoc un hom pot restar satisfet de tot lo que s'es escrit sobre les tant inexpressives figures, després de rebutjar l'idea de si significarien personatges de l'Antic Testament, tals com Moisès, Josuè, Aaron, Sumo Sacerdot y Caleb, tant sols perquè'l primer li falta'l nimbe que constantment porta les moltes vegades que indubtablement està significat en la portalada, com una hipòtesis he de llençar l'idea de si aquí hi hauria representats personatges relacionats ab nostre monestir, el comte de Cerdanya Oliva *Cabreta* y els seus fills que en més gran manera's distingiren per sa protecció a Ripoll, o sien Bernat *Tallaferro*, comte de Besalú, Wifret, comte de Cerdanya, y el bisbe-abat Oliva.

Oliva *Cabreta*, el pare dels tres, seria'l primer (núm. 24). Aniria vestit de penitent, no de monjo, puix regnà desde 984 fins a l'any 988 o poc després, en que renuncià tot lo que tenia, abandonà'l món per anar-se'n a Monte-Casino, a Italia, ont morí dos anys després, o sia en 990. Era fill d'en Mir, quart fill del comte Guifre *el Pilós*, y, per tant, descendent del més cèlebre dels hèroes de l'indpendencia patria. Es de notar la manera com l'escultor de Ripoll el presentà sense la tonsura clerical, puix el comte Oliva, encara que retirat del món, no fou clergue. Tenia mèrits suficients pera figurar a la fatxada ripollesa, puix havia confirmats els privilegis de tal iglesia y monestir, assistí y podriem dir que presidí la consagració de l'any 977, y havia fet donacions, entre les quals n'hi havia una demanant a Déu la gracia de la successió.

Al costat d'Oliva *Cabreta* penitent y benchit pel Senyor hi ha'l seu hereu en el comtat de Cerdanya, Wifret o Guifre, vestit de túnica curta y mantell obert sobre'l costat esquer, ab una de ses mans posada a les cintes que pengen del fermall y l'altra plana sobre'l seu pit (núm. 25). Es el fundador del monestir del Canigó, que assistí a la consagració ripollesa del 1032 y que acabà per retirar-se piedosament al monestir per ell fundat, per fer santa vida y, segons se conta, entretenir-se en cavar-se la sepultura ont reposarien ses despulles. En son posat humil, en son trajo sense fresadures, en son cap descobert, semblen indicar-s'hi ses costums y el final de sa vida.

Segueix un bisbe, Oliva, vestint ornamentals pontificals: folgada casulla, bàcul a sa dreta y un llibre a sa esquerra, en que sembla llegir-s'hi esser el pontifical, vengent-se sobre sa casulla l'escapulari o fres, cayent després de rodejar el coll y terminant inferiorment en tres bolles o cascabells, segons la costum del temps. En la pedra

del fons hi queda encara rastre de la baixa mitra que lluhiria la seva testa (núm. 25).

El personatge de més a la dreta (núm. 27) sembla esser el famós Bernat Tallaferró, comte de Besalú, mort de desgracia l'any 1020. Son caràcter, descrit en l'encíclica o carta en que fou comunicada tal mort, ens parla de que fou d'insigne bondat, piedós entre tots sos semblants, destre en les armes, d'arrogant presència, d'hermosa figura, gran en ses maneres de vestir, de llengua eloqüent, de gran força, encertat en el consell, d'admirable ingeni, de dolç parlar, abundant en ses coses, de suma fortalesa y preclar en vèncer els enemics. Y els elogis no s'acaben encara en tal carta, y continuen dient-li terror dels dolents, y, encara que tant poderós, mansoy y súbdit pels bons, pare dels pobres, fort en la justícia, just en el judici, ple de misericordia, edificador d'iglésies, en gran manera amant dels monjos, als que venerava com a pares, y a molts apreciava com a senyors y els provocava com a fills seus per fer el bé¹. L'escultor de la portalada'l representà vestit de cavaller, ab túnica curta ornada de riques flanges, que baixa fins a amagar ses cuixes, mantell folgat que s'obre al damunt de l'espatlla dreta y testa antigament coberta per capacet o cervellera, un xic apuntada cap al cim, a jutjar per lo que resta en la pedra. A sa mà dreta apar tenir-hi un llibre, indicatiu de sa pietat. En son testament deixava a Ripoll l'alou de la Pinya, ab sos masets (*villunculis*), a més de sa vaixela de rics metalls (*vascula aurea et argentea*), que devia esser presentada al monestir junt ab el seu cos quan fos difunt².

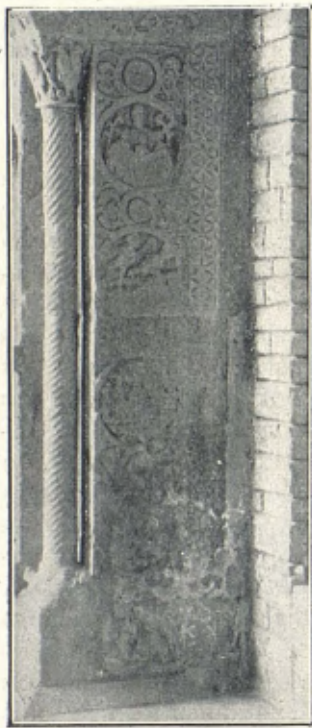
Potser trobareu atrevida aquesta meua manera de senyalar els personatges, però no sé pas trobar-ne una que no tinga tants inconvenients com aquesta.

La part corresponent al gruix de la fatxada, o sia la que fa escaire ab les figures darrerament intentades explicar, presenta uns bells motius ornamentals que's combinen entre sí, deixant cinc espays circulars en els quals hi ha relleus ab histories (núm. 28). Són de ben compromesa explicació, atesa sa conservació, que no es bona en cap d'ells, y que en els dos darrers o més baixos es com no puga esser pitjor. La de més amunt entenc esser representació del cel, ab la figura d'un ancià venerable que extén sos braços entre lliris, y té al davant un pali o tovallola dintre la qual reposen tres

1) *Marca Hispanica*, apèndix CLXXXVII.

2) Monsalvatge: *Noticias Històricas*, vol. I, apèndix VII.

figuretes de benhaurats. Sota aquesta representació de la gloria, de la mansió feliç pels bons, hi ha'l lloc de punició pels que no han complert sos devers. Nostre segon relleu porta dos diables atormentant un condemnat que's revolca en llit de foc. Més avall hi

Cisé d'A. Amalber

ha l'escena de la mort de la Verge Maria, qual ànima en figura humana està entre dos àngels dintre una tovallola portada per aquests, tal com se veu en un dels més hermosos frontals pintats de l'època romànica que's conserven en el Museu Episcopal de Vich. Quatre altres àngels prenen el benèhit cos de sa regina y semblen alçar-lo de la terra. Els dos cercles de més ensota ja he dit com eren d'impossible identificació per treure'n res en clar. El superior apar deixar veure un home despedaçat per dues feres y el d'abaix de tot potser dega lligar-se ab les escenes del banc inferior del davant.

La part mitjana o central de la portalada té un sentit més fàcilment trobable. Abans d'ara he significat com sembla expressar als ulls del poble cristià'ls exemples que deu seguir si vol guanyar la felicitat eterna. Forma com tres amples faixes que l'arc de l'entrada interromp y que fan uns 88 centímetres d'alçada, anant separades entre sí per dues cornises senzillament tallades formant xanflà, ont van esculpides llegendes alusives a les representacions que tals cornises abriguen o tenen al dessota. Una cornisa de major desenrotllament que les altres, formada per un gran tor ab entrellaços esculpits y una tira de dents de serra horitzontalment posades, abriga'l tot, que en els dos costats del cos de la portalada, tallant l'aresta viva, està espayat per dues columnes, ab canya o fust cobert d'un enreixat de cintes fortament enllaçades surmontada per groller capitell corinti a la part esquerra y ab fullatges combinats ab testes d'animals el de l'altra part.

D'aquestes faixes, la superior està com deslligada de les altres dues, en que s'hi representen escenes bíbliques. Té a l'una y altra

part del portal una filera de sants en nombre de vintidós, la meitat per part, y tots ab les testes alçades, com mirant la figura de l'Onnipotent que va en la punta de la portalada, coronant-la com desde'l més alt de la gloria. Les figures aquestes porten filacteries o cartelons en els quals avuy no s'hi veu desgraciadament cap traça d'inscripció. La defectuosa conservació d'aquestes figures, la manca de llegendes explicatives y de símbols acompanyatius, fa que avuy sia ben difícil precisar del tot la significació de cada una

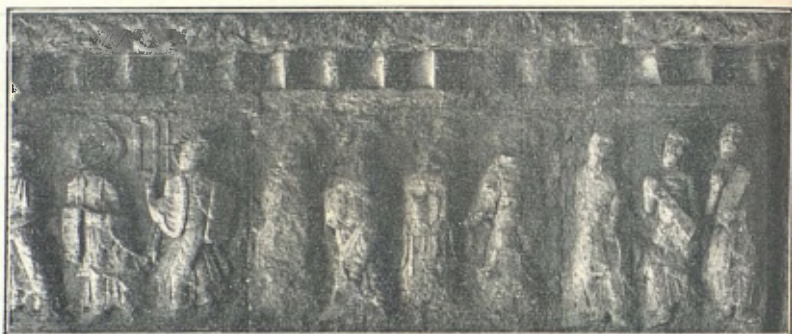

Clixé d'A. Amatller

de les imatges. Hi ha ben coneguts quinze sants y set santes. Entre aquells són de notar el tercer de la part dreta, que porta alta, com mostrant-la al poble, una serra (núm. 32), donant a entendre ser representació de l'apòstol Sant Simó, que, segons una antiga llegenda consagrada per l'iconografia, fou martiritzat de la manera horrible que suposa l'esser asserrat en dos troços. Partint d'això, podem suposar que un Apòstol anirà acompanyat dels demás membres del Col·legi Apostòlic, es a dir, dels altres deu primers Apòstols escullits per Jesucrist, suprimint el deixeble traidor Judes, afegint-hi Sant Maties, que'l suplí, y Sant Bernabé, que hi fou també comptat com a companyó de Sant Pau. En la part anterior de la portalada hi ha precisament tretze figures d'homes sants y dues més als costats. Acabo de parlar de tretze Apòstols. Si an aquests hi afegeixo com atribució probable de la figura de la part dreta, que té un braç alçat, com senyalant l'estrella que aparegué al naixement de Jesús, la d'esser el Sant Precursor (núm. 36), y la representació de l'altra part la refereixo al profeta Isaies, me crec que queda completada l'explicació de bona part de la filera d'aquestes figures.

An això afegeixi-s que vos he parlat de set santes també repre-

sentades y clarament distingibles pels seus vestits. D'aquestes, tres estan en agrupament a la part esquerra (núm. 30) y les demés van juntes (núm. 33) entre'ls grups d'Apòstols a l'altra part. Falten d'atos per precisar qui són aquestes ditxoses fembres, puix estan molt aperduades, no distingint-se en elles, especialment de les de la dreta, res que permeti donar-les un nom. Portaven, segons sembla, cartelons per llegendes, duyen toca y nimbe al cap, mantell y túnica, coses comuns a totes les representacions de dòneshaurades.

Clisé d'A. Amattler

benhaurades. Potser, y això ja comprendreu que ho dic ab totes les reserves, representin les set santes citades en el canon de la Missa: Santes Felicitat, Perpètua, Agueda, Lluçia, Agnès, Cecília y Anastasia, totes tant venerades desde la més alta antiguitat.

Com que totes aquestes imatges estan dretes, sobrava un espay a cada costat del portal, espay que venia tancat per la corba de l'arcada més exterior de la porta. Aquests espays, el director y projectista de l'obra volgué omplir-los posant-hi dos dels animals simbòlics representatius dels Evangelistes, perquè aixís se completava la serie dels que no cabien més amunt, y, tot aprofitant un lloc, se'ls posava entorn de la figura del Senyor, segons expressà'l vident de l'Apocalipsis. Els animals que ocupen tals espays són el brau a la dreta (núm. 38) y el lleó a l'esquerra (núm. 37), figurats ab ales, testes nimbades y el rull de la narració evangelica posat entre ses potes davanteres, que per una delicada ocurrencia de l'escultor estan dirigides cap enfora, de manera que l'animal, per guaitar la representació de Déu, hagi d'alçar el cap y mirar endarrera, resultant aixís plenes de gracia y moviment les figures tetramòrfiques alusives als Evangelistes Sant Lluç y Sant Marc.

Les faixes o series de representacions historials que van sota

aquesta que acabo d'explicar fan totes referencia a lo que es conta en els llibres sants de l'Antic Testament.

Si volem seguir l'ordre en que estan narrades en el sagrat text, es necessari que procedim començant per les que van en la faixa superior de la part dreta de la portalada. Anant de dreta a esquerra:

Un personatge vestit ab túnica talar y mantell està sobre un pujol apoyat en son bastó y com sostingut per darrera per altre personatge, mentres està en actitud de dirigir la paraula a catorze homes que contemplen com surt una abundosa deú d'aigua de sota'ls peus del primer (núm. 39). Es aquesta escena figurativa del miracle ab que Déu, per medi de Moï-

sès, sacià la set dels israelites revoltats a Rafidim, aont no hi havia aigua de que begués el poble, quan el capdill, posat sobre la pedra d'Horeb, la copejà davant dels vells del poble escullit. Aquesta escena, que'ns es narrada en el llibre de l'Exode, capítol XVII,

Clasé d'A. Anallier

Chief, U. A. M. A.

versos 1.^r al 7.e, resulta completada per la representació següent, en que s'hi expressa'l tumulte dels descendents de Jacob contra son guia Moisés, veient-s'hi sis homes, alguns d'ells ab les mans alçades com increpant al capdill, que apareix també com sostingut per altre personatge, que, com els fills d'Israel, vesteix túnica curta y es distingeix de les representacions de les dònnes, que vesteixen faldes fins als peus (núm. 40). Una mà, la de l'Omnipotent, apareix en alt senyalant l'assistència divina al capdill israelita.

A continuació d'aquestes històries ne segueixen dues més, també lligades, com formant una sola representació. La primera fa referència a la pluja de guatlles que a remades venien sobre'l campament dels israelites y servien perquè tinguessin carn abundanta per menjar quan en el desert de Sin murmurà contra'l seu Déu, anyorant les olles de carn que ab l'esclavitud posseïa a Egipte, segons detalla'l citat llibre de l'Exode, capítol XV. L'esculptor de Ripoll figurà cinc israelites (núm. 41) recullint les guatlles que un núvol envia d'una ventada, mentres un "alat querubí, guiant una columna de foc, ilumina de nits al poble escullit y fa que de dies el núvol protector li privi'ls massa ardents raigs del sol; figures també conformes ab lo que diu el sagrat llibre en el capítol XIII, vers 22, y XIV, vers 19.

El poble israelita, a més dels talls de carn, en sa murmuració, volia pa del que deya que se saciava tot estant en captiveri, donant aixís prova d'una absoluta manca de sentiments elevats; però'l

Senyor també en això volgué satisfer-lo y li envià la rosada matinal del *manà*. Fent referencia an aquest fet, que completa la narració del capítol XV de l'Exode, l'artista esculpí sis figures d'israelites ab sengles atuells en forma de grans escudelles, que paren y posen a terra, a fi de recullir l'aliment que davalla com pluja abundant dels núvols (núm. 42).

En el xanflà que corre sobre aquestes representacions hi ha una llegenda en caràcters més apilats y de traç més quadrat o clàssic que les altres, que per son estat de conservació y per la seva mutilació fa de ben difícil confegir. En Pellicer no la pogué pas completar y es limità a donar-ne mots deslligats, VIRGA PERCUTIT MOYSES..... PETRA DAT AQVAM..... COTURNIX..... MANNA. Ab els anys que han passat, la llegenda s'es feta encara menys visible, y tal com es avuy un té de dir que fins dóna lloc a pensar que l'historiador de Ripoll no estigué pas ben encertat en lo que ell va llegir. A mi m'ha semblat arreplegar-hi aquests mots: VIRGA LATENS MOYSES..... FERIT UNDA ET AQUA..... PLEBS..... REANIMATUR..... DATA COTVRNIX. Tot això es incoherent; un veu que fa referencia als assumptes de que acabo de parlar-vos, però no sab lligar aquestes lletres y paraules tant incompletes, formant-ne un text mètric.

En la faixa inferior hi surt sols una escena: la part de més aprop del portal ens figura a Moisès assegut y ab els braços alçats que li aguanten dos homes, un a cada costat (núm. 43), gràfica expressió de lo que conta'l llibre de l'Exode en el citat capítol XVII, versos 11 y 12, quan diu que Amalec atacà al poble de Déu a Rafidim y que Josué escullí per ordenació de Moisès els combatents, posant-se aquest a la punta del collet ab Aaron y Hur per pregar a Déu mentres duraria'l combat, donant-se'l cas de que mentres el deslliurador d'Israel tenia'ls braços dirigits al cel vencia'l seu poble, adquirint preponderancia Amalec quan els tenia baixats. El sagrat text diu que com que'ls braços de Moisès eren feixucs y no tenia força per tenir-los durant tanta estona alçats, s'acudí al remey de pendre un còdol, sobre'l qual s'assegué'l capdill, sostenint-li alts els braços Aaron y Hur, un a cada costat, per lo que no reposà en sa actitud de pregaria fins a la posta del sol, en que restaren vençuts del tot Amalec y els seus. L'episodi de la batalla està esculpit a continuació ab un grupo de quatre soldats de peu armats ab espases y llances y defensats per camisols fins al genoll, cervellera y escut rodó o rodella, els que tenen a sos peus a un enemic mort (núm. 44), y segueixen a quatre cavallers armats d'igual manera

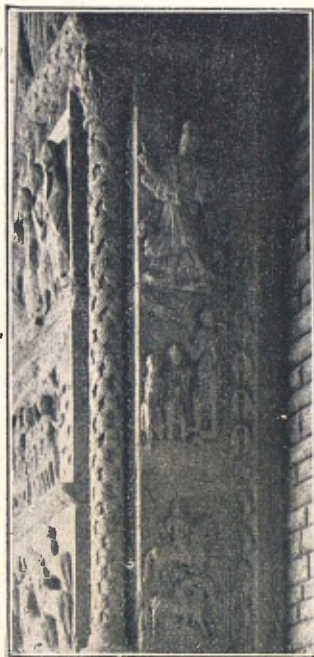
que envesteixen a altres quatre genets que's diferencien en l'armament dels seus contraris per la tarja o escut punxagut que protegeix son cos (núm. 45). A terra, entre'ls combatents, n'hi ha un de peu pertanyent a la figura d'un vençut que fou trencada desprenent-se del camper y havent desaparegut. Sobre d'aquesta interessant representació de la batalla de Rafidim, digna d'estudi pels detalls que conté referents a indumentaria y armament militar, hi va una inscripció explicativa que diu: UR ET AARON RELEVANT MANVVM MOYSE GRAVITATEM DVM IOSVE ET POPVLVS CERTANT (?) LEVANTES AMALEHC FERITATEM.

Aquí apar sia ocasió de fer notar l'interès que per l'estudi de l'indumentaria militar de l'alta Edat Mitjana té aquesta part de la portalada de Ripoll. Entre les peces d'armadura s'hi veu la rodella circular, y els soldats, que no sempre van vestits de malla, sinó de teles grosses o ab cenyidor de roba y camisolos en que l'escultor apar volgué figurar-hi les planxes articulades com una escata, detalls que són per indicar una reculada antiguitat; però ab aquestes peces s'ha de regonèixer com se n'hi acompanyen altres més modernes, tals com

la tarja o escut apuntat per baix y semicircular en la part alta, la llança embanderolada ab drap de tres puntes, les cotes de malla o camisolos curts fins a la genollera, deixant sortir la gonella interior de drap, ab mànega fins avall del colze, encaputxades y ab babera, la cervellera cònica en que apar endevinar-s'hi'l nassal protector de la faç. Tot això darrer convé ab lo que'ns revelen els monuments de finals del segle XI o primers del XII, l'època de les grans incursions normandes, tals com la cèlebre tapiceria de Bayeux y

els segells d'alguns prínceps. L'esculptor a Ripoll s'hi entretení en donar la forma de les armes y armadures, podent encara apreciar-se detalls tals com la forma ample y ab canal de les fulles dels glavis y el tallant nirvi dels ferros de les llances, el fre dels cavalls, el pitral y la sella ab mantell y estrebs.

Al costat del cos sortint de la portada, fent àngul ab les escenes anteriors, hi ha dos compartiments, l'un sobre l'altre, y sota la figura que he dit podia representar el Sant Precursor (núm. 36). La de més amunt figura'l pas del Mar Roig, expressat per dos israelites que segueixen a Moisès per entre les ones (núm. 46). El sant varó constituït per Déu guia y llibertador del poble, està figurat d'alçada mellor que'ls altres personatges, portant la verga a la mà, y en l'instant d'esser benehit per la dreta de l'Omnipotent, tot per significar la seva dignitat y divina missió. Es, doncs, aquesta escena lo que explica'l ja prou citat llibre sagrat, capítol XIV, versos 16 y 21. El relleu inferior porta una escena de lluita entre dos genets, un dels quals tomba sobre'l coll del seu cavall retut y ferit per la llança embanderolada que li clava son contrari (núm. 47), fent el tot alusió, sens dubte, a la ja explicada batalla entre israelites y amalecites.

Clixé d'A. Amattler

JOSEPH GUDIOL, PBRE.

(Acabarà)

SENYORIU DE LA VESCOMTAL FAMILIA MIRÓ

(Continuació)

NAVÉS

La gran comarca coneguda en els segles X y XI ab els noms de «pago» o Vall-de-Lord, sic al sigle X, Lurdi, Lordi, Lortense, Lodense, Lordense y Lurdense, avui Vall de Lort, s'extenia del coll de Tuxent al de Montmajor, prop de Cardona, y de Canalda al torrent d'Agrevolet². Aixís com la vall, hi havia també la montanya y cordillera de Lord, que confrontava ab les de Cija, Busa, Saolo, Qual-de-Tuxent y Port, la qual, al 29 de Desembre de l'any 989, el comte d'Urgell Ermengol, que's titula comte abans de la mort del seu pare, el comte Borrell, va vendre-la per trescents sous, junta ab l'iglesia de Santa Maria de Lord, al levita Cixilià³.

1) Probablement era de Pampa també aquest, puix hi tenia moltes possessions.

2) Villanueva: *Viage Literario*, vol XII, carta LXXXVIII.

3) «In dei nomine. Ego ermengaudus chomes tibi entori meo cixillanus leuita. Per hanc scripturam uindicionis uindo tibi ipso mont. de lord totum ab integrum uel cum ipsa ecclesia nomine sancta maria cum domos. uel cum alaudibus suis petras alcioras. uel subterioras. siluis atque garricis pratis pasuis aquarum ductibus. uel reductibus siue puteis. et eius possessione quedam et aura. (sic) uel in antea inuenire potueritis siue hic siue in aliis locis. et est ipsa ecclesia. uel domos insuice magna que dicitur lordensis. et ad uenit mihi. de parentorum uel per omnesque uoces. Et affrontat ipsut hec omnia de parte orientis in monte que dicunt cija. et de occiduo in monte de businus. et de meridie in monte de saolo. et de parte uero circi in qual de tuxen uel in ipso. port. Quantum intra istas afrontaciones includunt sic uindo tibi ego ermengaudus ad te xixilianus leuita ipsa ecclesia nomine sancta maria siue cum alias qui ibidem sunt simul cum alaudios qui in monte de lorde sunt siue quod superius scriptum est. siue acaptacione que deus dedit siue hic. siue in aliis locis. et ego ermengaudus sic uindo tibi ipsum hec omnia quod superius scriptum est ab omni integritate ubi inuenire potueris per uoces de ipsas ecclesias quod inde fuit parabolatum. Per solidos .ccc. quod tu cixilianus ad me ermengaudus donasti. et de ipsos solidos non remansit. Intale uero conuentu quod tu uel posterita tua licencias abere tenere aut uindere uel in alienare uel alium patronum qualiscumque eligere uolueris. libera in dei nomine abeatis potestatem sine blandimento de nullo omine nec de nulla femina. Et est manifestum. nullusque omo qui ista carta inquietare uoluerit non ualeat uindicare sed induplo tibi componere faciat. aut faciam. et in antea ista carta in omnibus firmitatem. Facta carta uindicionis .iiii. kalendas ianuari. anno .iiii. regnante ugo rege. ERMENGADVS CHOMES. qui ista scriptura rogau scribere et tes-

Al 4 dels idus de Janer de l'any VIII del rei Felip (1068), el comte d'Urgell Ermengol donà carta de privilegis y franqueses a tot el pago o comarca de Lord, confirmant al mateix temps les cartes otorgades per gracia del seu pare y pel comte de Barcelona Guifre'l Pelós. Aquest important document, vui desaparegut, estava en l'Arxiu Episcopal de Solsona, citat per Costa y Bafarull¹. L'únic privilegi que'n resta escrit, y que copió d'aquest autor, es que: «Nec ego (Ermengaudus Comes) nec filii mei nec posteritas mea, nec ullus Comes ausus sit mittere censum : : : : homines de Valdelordo et deejus terminis». Aquest document era suscrit pel vescomte Miró. També refereix aquest privilegi Monfar, l'historiador dels Comtes d'Urgell².

tibus tradidit ad roborandum.— Sendredus ✠=✠ Guidado iudice Guntioeus presbiter ✠oliba iudice ✠=✠ Gvidisclvs presbiter qui hunc istam scripturam rogatus scripsit et ✠sub die et anno quod supra.»

(Arx. Epal. de Solsona, plec de Valdelort.)

1) *Memorias de Solsona*, cap. XVII.

2) Entre paperots perduts de l'Arxiu Episcopal de Solsona he trobada posteriorment una copia simple d'aquest document, o de lo més principal d'ell, que, pel caràcter de lletra, sembla feta de Mossèn Costa y Bafarull, l'autor de les *Memorias de Solsona*, qui diu que l'original estava en el mateix arxiu. Tit. de Navés, núm. 31; més avui no hi ha tal document.

La copia es com segueix:

«Ego Armengaudus Comes et Marchio vobis omnium commorantium in terminis de Valledordo Fidelibus Ntris. Salutes perpetuas in Dno. Volumus vt notum sit vobis, et omnium Fidelium Ntrorum præsentium scilicet, et futurorum, quatenus concedo vobis presentibus et futuris preceptum Regalium, et nrum. ut ab : : : et deinceps nec ego, nec filii mei, nec posterita mea nec vllus comes ausus sit mittere censum : : : homines de Valledordo, et de ejus terminis nisi talem qualem habuerint in tempore Patris mei Ermengaudi Comitis q.^o nec in Vicaria : : : nec in distringendo, nec in opprimendo, neque in damnis illis inferendo, sed omnes securi, et quieti consistent, et sint : : : et de filiis meis, et de filiis filiorum meorum, et posteritatis eorum œqualem sibi experientur seniore ex fidelibus meis, qui eos regant sub me; ipsum habeant seniore. Sacerdotes vero ex Parentibus eorum quibus ipsi elegerint in ecclesiis, q. ibidem digne seruiant Dno. ipsos habeant decanos enim q.² ipsi comuniter concordaverint inter se ipsos habeant saiones afrontationes autem sunt supradicta Vallis Lordensis a parte Orientis cum rivo de Clusa, et descendit per Succinglos, et vadit vsque ad grados de Terrariis, et connectit se in collo de Montemajore et per vadit ad Silvam Seminatum: a meridie namque afrontat in Eccla. Sti. Pontij, et ascendit vsque ad Canelas et de occiduum vero in Pugaltel, et ascendit vsque ad Terrentem de Agrevalet et pervadit vsque ad Serram de Cordes: a plaga septentrionali afrontat in portum de Tuxent, et ascendit vsque ad collum de Proto de Albes et circum tuit ac descendit in Vivel de DD. Quantum inter istas afrontationes includitur et isti termini ambiunt sic concedo vobis et posteritatibus vestris, et condono sicut

La part més placenta, més bella y més fèrtil pel clima y per la terra de tot el pago de Lord són els plans coneguts ab la paraula àrabe de Navés, que constituïen la gran comarca coneguda ab el mateix nom, de quals límits parlàrem al tractar del testament de la mare d'aquest vescomte. El lloc més important era la parroquia de Santa Marguerida de Navés, ab son ben situat castell, que'l bisbe Wissant havia adquirit del jutge Adó y el donà en propi alou a Mir, per escriptura de 4 dels idus de Janer de l'any XIX del regnat del rei Lotari, que fou el de 968¹.

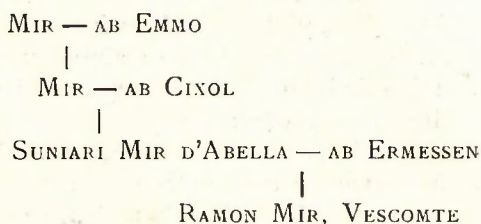
Aquest Mir era'l besavi del vescomte Ramon Miró, casat ab una tal Emmo, que en 1023 va vendre per un matxo que valgués «centum et cinquanta solidos d'argentum cacimino», al seu fill Miró y a sa muller Cixol, l'alou d'Escoza o Escocia, com porten documents més moderns, de la comarca de Navés, qual alou podem anomenar castell, ja que tenia la seva torra, ses cases y cementiri de pedres en el Puig. Aquesta frase «cimiteriis petrarum» se referirà, tal volta, a les necròpolis d'aquell temps, obertes en la roca viva, o que construïen els vasos ab sis llosanes, que tant abunden en aquesta terra². Ab les persones de qui'ns parlen aquestes pre-

concessit vobis Guifredus Comes Parentibus Vris. Sane si quis contra hanc scripturam concessionis venerit ad disruptendum Comes, aut Vicarius, aut ullus Apostata homo. non hoc valet vindicare quod inquisierit. sed componat in duplo habitatores jam dicte vallis. et insuper hec scriptura semper maneat inconvulsa. Facta carta condonationis. et consignationis quarto Idus Januarii anno 8. Regni Philippo Regis. Ermengaudus gratia Dei comes ✠ Qui hanc scripturam feci scribere. et testibus tradidi ad consignandum. et dextra mea punctum signum impressi: Sig ✠ num Miro Vicecomes. Sig ✠ num Raymundi Prolis Guadaldi. Sig ✠ num Gauzperto Guillelmus de Labança. Diaconus Ermengaudus ob jussu præscripti comitis scripsit hoc. et sub ✠ in die et anno quia supra».

1) Costa y Bafarull, obra y lloc citats.

2) «In nomine domini ego emmo femina uinditrice sum tibi filio meo mirone et uxori tue cixol emtores Per hanc scripturam uindicionis mee uindo uobis de ipso meo alaude qui est inescoza et ipsas casas et turre et casalibus. et ortis ortalibus cum solo et super posito et foueas et cum cimiteriis petrarum aput ipso puio quantum aquas discurrunt. et ipso campo qui est in ipsa plana ad ipso torrente. et ipsa uinea. qui est in ipso puio ad ipsa mazana. meum proprium qui mihi aduenit per genitores meos uel per mea comparacione de meos eredes. Et est hec omnia in comitatum de urgello infra termine de ipsa franqueza de ualle de lordo et afrontad ipsa terra et ipsa uinea. iam dicta de parte oriente. in torrente. qui discurrit de meridie in ipsa strada publica. sutirana. qui pergit aprixana. de occiduo in ipso torrente que excurrit per solaneles de circi in terra de uos emtores. Quantum infra istas affrontaciones includunt uel alias affrontaciones de ipsa turre et de ipsas casas uel de omnia suprascripta resonare debet sic uindo uobis ipsa turre et ipsas casas et casalibus et ortis uel

cedentes cartes podem trobar els ascendents del vescomte Ramon Miró, fent el següent arbre:

La mare d'aquest, Ermessen, li llegà aquest lloc en son testament, otorgat l'any XXXV del rei Felip, que publico íntegre al parlar d'Abella. Diu en sa disposició que li llegia l'honor de «Navazes»... «cum kastro et kastris et kastellis... et cum ipsas parroquias de Feu et Alauz», ab lo que's veu que per la paraula àrabe Navazes entenien la comarca que avui anomenem ab el pleonasm Plans de Navés, que, formant part del comtat d'Urgell, comprenia la part de Vall-de-Lord, que s'extén desde Peu-de-Roques, «subtusrupes», fins al Cardener, com clarament ho expressa na Ermessen al senyalar les afrontacions, que són: Castelltort, Capolat, Cardona

ortalibus. et foueas et cum cimiteriis petrarum aput ipso puio quantum aquas euertunt simul cum ipso campo et ipsa uinea. aput ipsos pomiferos uel cunta genera arborum et ipsa fonte qui est in ipso torrente cum exiis et regressiis earum inprecium placibile mulo I. qui ualeat centum et cinquanta solidos de argentum cacimino. Et est manifestum quem uero predicta omnia que ego uobis uindo de meo iuro in uestro trado dominio et potestate ad uestrum proprium uel ad omnia que uolueritis facere. Quod si ego uinditrice aut ullusque omo qui contra ista carta uindicione uenerit ad inrumpendum non hoc ualeat uindicare set componat aut componam ego uobis in duplo cum omnia sua in melioracione. Et in antea ista uindiccio sit firma et stabilitas obtineat modo uel omni que tempore. Facta ista carta uindicione iiii nonas december anno xxviii Regnante radberto rege. Sig ✠ num emmo femina qui ista uindicione feci et firmauit et testes firmare rogauit. Sig ✠ num isarno filium de gontrodo de rio albo. Sig ✠ num seniofre Sig ✠ num oliba senfret Sig ✠ num reimon gitardo. = Goltred presbiter. = Bernerdus presbiter qui me scripsit. et ✠ die et anno prefixo.»

Arxiu Episcopal de Solsona, plec de Valldelort.

Noti's que en aquest document, que es original, s'hi troba ben clarament l'existència del català; puix, a més de la sintàxis, ben catalana, s'hi troben les paraules *casas*, *puio*, *maçana*, *franqueza*, *sutirana* y *cinquanta*. Igual pot dir-se de les terminacions dels noms propis, com *seniofre*, *senfret* y *reimon*. També se'n troben en el document anterior, del sigle X, com *mont de lord*; més, encara que molt antic, no es autògraf.

y Cardener, dintre les quals estaven encloses les dos mentades parroquies, qual situació no m'ha sigut possible esbrinar. El lloc ont avui està situat el poble encastellat de Navés era'l «kastro» o principal fortalesa, y els «kastris et kastellis» les torres y forteses de menor importància, que tant abundaven en aquells fèrtils plans, de moltes de les quals encara avui se'n troben ruines.

Respecte a confrontacions fixades en documents d'aquells temps, no hi ha gran seguretat, puix gairebé totes les referides de Navés se troben assignades com a terme del castell d'Olius en documents de la mateixa centuria. Aquelles demarcacions, segons el meu humil semblar, venien a ser com si avui un testés dient: «Deixo la meva propietat de Navés, que afronta ab Linya, Sorba, Lluelles, Valldora, Selva, Besora y Joval», quals confrontacions no són de la propietat, sinó de la parroquia. Es com si digués: «Deixo tot lo que posseeixo dintre la parroquia de Navés», y qui diu parroquia, diu comarca o senyoriu alodial, respecte d'un feudatari. Prova això també'l que dintre'l terme assenyalat per na Ermessen hi havia altres senyors. En un document original de l'any XI del rei Felip (1071), «domnus berengarius senior» y sa muller, «domna Sichards», donen al monestir de Solsona una mojada de vinya, situada al comtat d'Urgell, «in apendicio de valdelordensis in locum que uocant in ipso pla de chabrafiga», que era'l terme de Navés¹. Deixo apart altres senyors de la multitud de castells que poblaven la gran comarca enclosa en les referides confrontacions.

JOAN SERRA Y VILARÓ, PBRE.

(Continuarà)

APLEC DE BALLS POPULARS DEL PALLARS

(Continuació)

LA JOTA BORRATXA

Han de ser tres homes y una dòna. Dos dels homes s'abracen per sota l'aixella y l'altre s'en puja assegut al coll d'un dels dos, ficant les cames entremitg dels braços dels altres, que l'aguanten bé.

Allavores la música toca la jota aragonesa o bé'l fandango, y la balladora va rodant, tot ballant al voltant d'ells. Y el que està

1) A. E. de Solsona, plec de Valldelort.

assegut al damunt la va seguint sempre de cara, ab els braços extesos, fent petar els dits. Quan la balladora passa per darrera d'ell, aquest s'ha de doblegar cap a la part del darrera y sempre ha de donar la cara.

Se balla a Bresuy, a mitja hora de Sort.

LA MORSULIANA

Andante

Segons m'han dit, es antiquíssim y's balla per tot el Pallars, Esterri d'Aneo, Vall de Castellbò y fins a la provincia de Girona, a la Cerdanya y a l'Urgell.

El ballador agafa ab la mà dreta la mateixa de la balladora, y ab l'esquerra la mateixa de la balladora, y puntegen al compas de la música.

En certs pobles ballen agafats, però molt separats.

S'hi canta la lletra següent:

Marieta, posa'l peu açí,
 Marieta, posa'l peu açà;
 Marieta, posa'l peu allí,
 Marieta, posa'l peu allà.

CORRANDES

Alegre

Totes les parelles que volen ballar van marcant ab els peus tots els punts de la música.

Cada parella balla com millor li sembla, fent salts y demostrant molta agilitat ab les cames; fins n'hi ha que fan pujar-se la balladora al coll, y d'altres que l'aixequen molt enlaire.

Se balla alguna vegada en diferents pobles del Pallars, però més per la part de Castellbò, Gils y Cerdanya.

Per mostra, aquí va una corranda de les que's canten :

A la plaça fan ballades.
— Mare, deixeu-m'hi anar.
Jo, que só balladoretta,
ballador no'm faltará.

EL FANDANGO

Se balla repicant-hi castanyoles com si fos una jota aragonesa, y, sense agafar-se, repiquen els peus, marcant molt bé'ls punts de la música.

Aquest ball, importat de fòra, se perd molt.

Se balla ab castanyoles de boix que fan els pastors, y n'hi ha de molt velles que han passat per les mans de quatre hereus successius.

LA TIROTITAINA

Aquest ball es un xotis *patiné*, sinó que'l ballen agafant-se la mà dreta del ballador ab la dreta de la balladora, y l'esquerra del

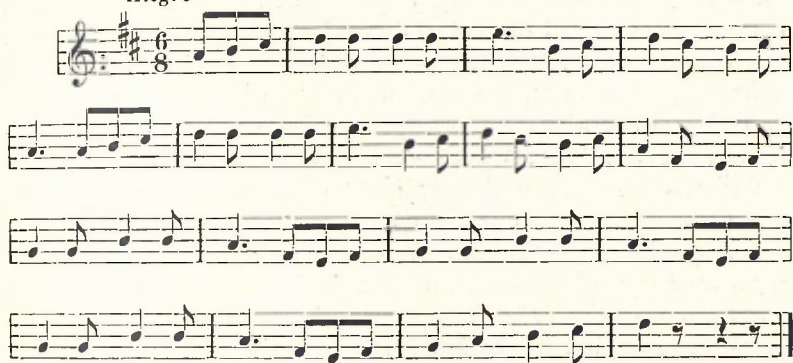
ballador ab l'esquerra de la balladora. Estant en aquesta posició, de costat van marcant dos punts a la dreta, dos a l'esquerra y dos rodades, girant-se cap a l'esquerra. No's deixen anar may de les mans.

Se balla en el poble d'Ascós y en el de Sorre.

Sembla que deu ser d'origen francès.

BOLANGERA DEL PALLARS

Alegre

Varia poc de la de la Seu d'Urgell y de l'Empordà.

La primera part del ball a tot arreu la fan igual y consisteix en donar-se les mans com en una sardana, fent rodona la caiguda. La segona part, en l'Empordà, la fan rodant depressa cap a la dreta, y al ser a la caiguda's paren, sortint una parella y donant dos volts enllaçats del braç com en l'esquerrana; els altres dos volts se fan donant els balladors l'altre braç a la balladora de la parella que té a la dreta, y després tornen a donar dos volts ab les balladores respectives y dos volts més ab la segona parella que té a la dreta, anant seguint aixís fins haver donat el volt per totes les parelles fins haver tornat al lloc d'ont s'ha sortit.

Es d'observar que quan han voltat quatre o cinc parelles, surt fent lo mateix la parella que tenia a la dreta, y quan aquesta ha voltat quatre o cinc parelles més, surt l'altre, y van voltant fins que han ballat totes les parelles y han tornat a llur lloc. Allavors torna la música a tocar la primera part y la caiguda dura repetint-la sempre fins que tots han ballat y tornen a ser al lloc d'ont han sortit.

Al tornar a tocar la primera part, se donen les mans, volten uns

quants volts y desseguida's donen el braç els balladors ab les balladores que tenen a l'esquerra, donant dos toms després, y, fent lo mateix ab la balladora corresponent, acaben saludant.

A la rivera de la Seu d'Urgell se balla tal com la va donar a conèixer mossèn Vicens Bosch, de Talarn. Al Pallars, primerament volten donant-se la mà com una sardana en tota la primera part, y la caiguda, o sigui la segona part de la música, en la primera vegada fan la cadena com la dels llancers, y quan la música torna a tocar la primera part, tornen a voltar com una sardana, y a la caiguda fan els pilans; les noyes no's mouen del lloc ballant y els balladors passen pel davant de la balladora que tenen a la dreta, després pel darrera de l'altre, y van seguint aixís fins que senten la primera part de la en que tornen a fer la sardana, y allavores els balladors fan de pilans y es queden parats ballant, fent les balladores lo mateix que ells. Al tocar-se novament la primera part, roden, y a la caiguda's donen el braç dret fent la cadena ab el braç, com han fet al fer la cadena ab la mà.

Els músics acostumen a fer durar la música de la caiguda, repetint-la moltes vegades, a fi de que'ls balladors estiguin distrets, y al començar a tocar la primera part se troben que al fer la bolan-gera's donen la mà tres o quatre homes, mentres en algun altre lloc del rotllo's troben tres o quatre noyes; allavores han de passar pel mitg del rotllo'ls balladors per anar-se a aparellar, mentres que al centre de l'esmentat rotllo hi ha un que s'anomena punt fixo, ab un mocador caragolat, y aixís que veu que estan desaparellats hi va y els hi pega fins que s'han aparellat, y a vegades els hi fan pagar penyora; quan s'ha acabat el ball recobren les penyores.

Hi ha pobles en que's balla sempre rodant y saltant, fins que estan ben cansats.

PUNTETA Y TALÓ

Se balla de dugues maneres.

Alegret

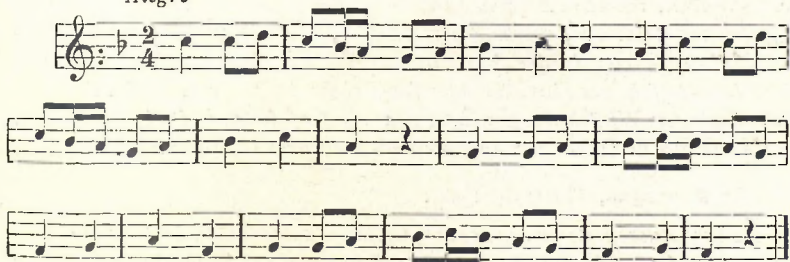

1. Se fa una renglera de parelles, posant-se les balladores davant dels balladors. Si la música té tres punts, el primer se fa picant de punta y taló a terra; en el segon, els balladors fan tres salts cap a la dreta, mentres les balladores fan lo mateix; de manera que un rengle va amunt y l'altre va avall, procurant, quan s'acaba'l punt, quedar-se cada parella davant per davant; el tercer y últim punt se fa reculant la balladora tres o quatre passos endarrera y avançant els mateixos el ballador; després reculen els balladors, y d'aquesta manera, fins que torna a començar el primer punt.

Hi ha llocs aont fan una rodona en comptes de renglera.
L'he vist ballar a Povellà (Vall de Cabó).

II. Ab música diferent, de dos punts.

Alegre

La lletra que s'hi canta es:

Peu petitó, de la Marguerideta;
peu petitó, de la Margueridó.
Peu pulidor, de la Marguerideta;
peu pulidor, cama de teixó.

Se fa una rodona de parelles, posant-se'ls balladors a la part de dins y les balladores a la part de fòra. La primera part se balla fent córrer els peus ab molta llestesa endavant, a tall d'*espolsada*, y al ser a la segona part s'agafen les dugues mans del ballador ab

les de la balladora, y van rodant cap a l'esquerra, fent venir bé'l punt últim ab tornar-se a quedar tal com havien començat.

Aquest ballet gairebé s'acaba de perdre. L'he vist ballar a Llarbén (a cà la Marietó).

ENRIC VIGO

(Seguirà)

REVISTA DE REVISTES

Boletín de la Sociedad Española de Excursiones, Janer-Març 1909.

Las iglesias de Naranco, per F. de Selgas; *Escultura en Madrid*, per E. Serrano Fatigati; *Pinturas murales en la Torre de las Damas de la Alhambra*, per X; y altres treballs sobre art espanyol, acompanyats de prop d'una vintena de fotopies.

Mitteilungen des D. und O. Alpenvereins, volums de Febrer y Març de 1909.

Eine Ersteigung des Cimone della Pala von Südwerten, per P. Hübel; *Sport, Alpinismus und Schillauf*, per E. Oertel; *Neue Hocturen in den Zentralpyrenäen*, ressenya d'unes excursions del seu autor K. Endell per les regions del Balaïtous, refugi d'Arrémoulit, Luchon y Montanyes Malehides; *Winterfahrten in der Silvretta*, per W. Engelhardt; *Eine Berteigung der Cima Belfrà*, per Chr. Nissen; *Im Reiche des Ortlers*, per H. Kees; *Im Bannkreis der Wildebene*, per G. Auer; *Winterfahrten in italischen Bergen*, per A. de Martin; y les seccions de *Verschiedenes, Literatur*, etc.

La Montagne, Març de 1909.

Henry Russell, per F. Schrader; *Gæthe et les trois impératrices au Mont-leuvers*, per Julien Bregeault; *Le Mont Paroussa*, per E. Gaillard; *La Pointe de Cristillan*, per René Godefroy; la *Chronique alpine*, la del Club Alp Francès, y les seccions de Meteorologia y Bibliografia.

Touring, Març de 1909.

Puglie, per L. V. Bertarelli; *Caravanning*, per G. Bevione; *Il sentiero*, per L. Brasca; *Carnevale*, per S. Carpani; *Turismo musicale*, per L. M. Tedeschi; *Il concorso di Sports invernali a Chamonix; L'alpinismo invernale degli studenti italiani*; etc., etc.

Boletín de la Sociedad Castellana de Excursiones, Març de 1909.

Sarcófago del Infante D. Felipe en la iglesia parroquial de Villalcázar de Sirga, per R. Inclán; *El escudo de Valladolid*, per N. Alonso Cortés; y

la continuació de *Las antiguas ferias de Medina del Campo; Por tierras de Flandes, y Los Calderones y el monasterio de Nuestra Señora de Portaceli.*

Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón, Janer-Febrer de 1909.

Los anales de Caspe por Valimaña, per L. R.; *Calanda y Foç-Calanda*, per Santiago Vidiella, y la secció de *Varietades*, ab diferents notes soltes de remarcable interès.

Boletín de la Real Academia de la Historia, Març de 1909.

Objetos egipcios encontrados en Tarragona, per R. del Castillo; *Estudios históricos*, per M. Pérez Villamil; *Canales de la Sierra*, per F. Fita; *Estudios de códices visigodos*, per G. Antolin, O. S. A.; y la secció de *Varietades* ab *Las ruinas de Carteya*, per E. Romero de Torres; *Manuscritos célticos en Bilbao*, per E. S. Dodgson; *El estudio del vascuence condecorado por la Universidad de Oxford*, per W. Merry, y *Nueva inscripción romana de Lincoln*, per Fidel Fita.

Imer, primer trimestre de 1909.

Swedish Explorations in Spitsbergen, per varis; altres diversos treballs, y la secció de *Noticies*, ab noves d'exploracions al Spitzberg, sobre'l retorn de Sven Hedin y sobre l'aereonàutica y la geografia.

Bulletin Pyrénéen, Març de 1909.

Les officiers topographes aux Pyrénées, per H. Beraldi; *Les fêtes du ski à Cauterets, Bagnères-Campan et Eaux-Bonnes en 1909*, pel comandant R.; *Mes courses aux Pyrénées*, per H. Durand; *Six jours dans le Haut-Aragon du Mont Perdu à la Munia*, per F. Faurens; *Chronique des Sociétés; Échos; Bulletin Météorologique y Réponse à une rectification*, per M. Bourdil.

La Montagne, Abril de 1909.

Trois notes sur le Pic d'Olan, per J. Escarrà; *L'album de Mlle. d'Angerville*, per Mary Paillon; *A propos du Salon des Peintres de montagne*, per C. G.; *Chronique alpine; Bibliographie, Météorologie y Cronique du C. A. F.*

Revue des Alpes Dauphinoises, Març de 1909.

De Bardonnèche à Valloire en ski, per R. Roger Tissot; *Concurs du ski Dauphinois au Sappey*; varies noves y la secció de *Bibliografia*.

Touring, Abril de 1909.

Volterra, per L. V. Bertarelli; *L'Himalaya*, per A. Mori; *Santa Caterina da Siena*, per S. Carpani; *La donna negli esercizi turistici e sportivi*, per Paolo Lombroso; etc., etc.

Sicula, Janer a Desembre de 1908.

Escursioni geografiche, per Paolo Revelli; *Inno del Club Alpino Siciliano*; *Per una stazione climatica sulle Madonie*, per F. Orestano; *Il C. A. S. ad Aspromonte*, per Cyclamen; *Sul monte Bonifato*, per A. Denaro Colombo; *Le carovane scolastiche sui monti*; *Cronaca del Club*; y llista de les principals sortides efectuades pel mateix durant el 1908.

Bolletino della Società degli Alpinisti Tridentini, Janer-Abril de 1909.

A proposito di una carta topografica del Gruppo di Brenta, per Lares; *Venticinque anni di osservazioni meteorologiche a Rovereto*, per R. Cobelli y E. Malfatti; *Il campanile Basso di Brenta*, per L. Scotoni y G. Lubich; *Cronaca y Bibliografia*.

Alpi Giulie, Març-Abril de 1909.

Il XXVII Congresso generale ordinario della Società Alpina delle Giulie; *Traversata invernale del Matajur*, per Blasig; *Ghiacciai, grotte ed acque sotterranee del Carso trientino*, per August Prister; *L'incantesimo della neve*, per Olga Rexinger; *Cronaca Alpina, Bibliografia y Notizie*.

Igualment s'han rebut el butlletí del Club Alpi de Crimea y del Caucas, d'Odessa; *O Instituto*, de Coimbra; *L'Escursionista*, de Turin; *Revue des Langues Romanes*, de Montpellier; *Revue Catalane*, de Perpinyà; el *Boletín de la Real Sociedad Geográfica Española*, *Anales de la Facultad de Ciencias de Zaragoza*, *Cultura Española*, *Revista Musical Catalana*, *Hojas Selectas y Boletín y Memorias de la R. A. de C. y A. de Barcelona*. — E. V. R.

CRONICA DEL CENTRE

ABRIL DE 1909

EXCURSIÓ A ARGELIA

Sens perjudici de publicar en altre número la memoria d'aquesta interessant excursió, que està escrivint nostre consoci senyor Galbany, organitzador de la mateixa, anticipem avuy aquesta lleugera ressenya.

Van concórrer a l'excursió'ls següents senyors: D. Pere Estapé y senyora, D. Joaquim Baciana y senyora, D. Laureà Giral y senyora, D. Lluís Giribet, D. Josep Egidio, D. Lluís Nicolau, D. Emili Mas, D. Joan Queralt, D. Eduard Coll, D. Esteve Torroella, D. Pere Casas Abarca, D. Angel Baixeras, D. Joan Bertran, D. Antoni Ferran, D. Pere M. Garcia Solà, D. Geroni Casteiló y D. Josep Galbany, els quals sortiren del nostre port el dia 5 d'Abril a bordo del vapor «Miramar», de la companyia «Isleña Marítima»

El dia següent, a primera hora del matí, fondejaren a Palma de Mallorca. Allí'ls excursionistes se dividiren en diversos grupus, visitant uns la població y altres els seus magnífics encontorns.

A les cinc de la tarda, embarcats en el mateix vapor, prosseguiren el viatge envers Alger, ont arribaren l'endemà a dos quarts de vuit del matí. Feta la visita a l'Aduana, els excursionistes van allotjar-se a l'Hotel de la Régence.

Durant aquest dia va visitar-se la Kasba, antiga ciutadela, el barri àrabe, l'Escola de Teixits, la Sinagoga, la Mesquida de la Pescateria, la Gran Mesquida, la Catedral, l'Arquebisbat, el Palau d'Hivern, la Biblioteca àrabe, etc.

El dijous dia 8, a un quart de vuit del matí, sortiren en tren cap a Constantina, arribant-hi a les vuit del vespre y hostatjant-se al Gran Hotel.

El matí del dia 9 va dedicar-se a la visita de les interessantíssimes Gorges del Rhumel y dels principals monuments y curiositats de la població, en particular els barris indígenes.

A tres quarts de dugues de la tarda's prosseguí'l viatge en ferro-carril cap a Batna, distant 118 kilòmetres. L'Hotel des Étrangers et Continental, ont van allotjar-se'ls nostres companys, mereix ser recomanat per l'amabilitat y bon tracte dels seus propietaris.

El següent dia va fer-se l'excursió a les famoses ruïnes de Timgad, dignes, baix tots els conceptes, de ser visitades. Les excavacions que desde 1881 se venen practicant han posat al descobert aquesta vila romana que, per l'importancia dels seus monuments, ha merescut el nom de Pompeya africana.

El diumenge dia 11 se sortí de Batna a dos quarts d'onze del matí en direcció a Biskra, terme actual de la línia fèrrea, podent de pas admirar les gorges d'El Kantara, que atravessen l'Atlas del Sahara, y per ont s'entra a l'infinita plana del mateix nom.

Arribaren a Biskra tres hores més tard, dirigint-se al grandios y confortable Royal Hotel, ont trobaren bon allotjament. La tarda d'aquell dia fou dedicada a recórrer el vilatge negre, l'antic Biskra, y l'esplèndit oasis de 150.000 palmeres.

El dia 12, a les set del matí, se sortí en carruatges cap a Sidi Okbà, distant 20 kilòmetres, petit vilatge indígena, situat al centre d'un altre deliciós oasis.

Retornats a Biskra, a primeres hores de la tarda prengueren novament el tren pera arribar a Alger l'endemà a les nou del matí. A la tarda, acompanyats del senyor D. Jaume Sitges, consignatari de la companyia «Isleña Marítima», la seva senyora y fill, va fer-se un hermós passeig a Mustapha superior y inferior, barris moderns d'Alger, visitant-se'l Museu d'Antiguetats, el Palau d'Estiu del governador y el «Jardin d'Essai».

El dia 14 els excursionistes van recórrer altres llocs de la capital y del seus encontorns, com la catedral de Notre Dame d'Alger y l'Observatori. Altres s'arribaren fins a Blidah.

A mitg-dia tots els expedicionaris, llevat del senyor Castelló, que s'havia quedat a Biskra pera seguir recorrent aquella regió, obsequiaren al senyor Sitges y familia y al senyor Terrassa, capità del vapor «Miramar», ab un dinar a l'Hotel de la Régence. A les cinc de la tarda embarcaren novament a bordo del «Miramar», y ab un temps magnífic, fent també escala a Palma, com en el viatge d'anada, retornaren a nostra ciutat, ont arribaren de bon matí del dia 16, verdaderament complaguts de l'excursió.

SECCIÓ D'ESPORTS DE MONTANYA

AL COSTABONA. — Durant els dies 11 y 12 nostres consocis senyors Amigó, Tatxé y Vila feren una aprofitada sortida vers Camprodon, Coll d'Ares, Prats de Molló y La Presta; fent desde aquest darrer punt l'ascensió al Costabona (2.464 m. d'alt.), dominant bell cop de vista sobre les vehines valls y alteroses serres que les enronden, ben atapaïdes encara de blanca y relluenta neu que igualment cobria aquells encontorns. Desde Costabona retornaren directament a Camprodon, seguint l'alta ribera del Feitús, arribant de bell nou a Barcelona ben satisfets de l'excursió realitzada.

DE BAGÀ A RIBES PER SANT JAUME DE FRONTANYÀ Y MONTGRONY. — Durant les mateixes festes nostres companys Joan y Gabriel Roig, Salvador Bordas y Emili Llatas realisaren aquesta important travessia. Al mitg-dia del dia 11 sortien de Bagà (estació), seguint la riera de Cerdanyola fins a l'anomenada Font del Llop, endinzant-se després per les boscuries d'en Fontanals, cobertes de neu tova que féu un xic penosa la marxa; y, atravesant els plans de Catllaràs y de l'Orri, arribaren al vespre al poble de Sant Jaume de Frontanyà. A l'endemà, després de visitar la seva iglesia parroquial, bell exemplar romànic del segle XI, sortiren cap a la Font de la Mata y Creu d'en Soler, atravesant hermoses pinedes y dirigint-se vers el Coll de la Palomera pera davallar al riu y pujar de nou cap a Montgrony. Desde'l santuari, a primeres hores de la tarda, pujaren a Coma Armada (1.890 m. d'alt.), baixant després per la vessant del Rigart cap a Planés y Ribes, ont arribaren al vespre, per continuar l'endemà fins a nostra capital.

A NURIA Y PUIGMAL. — També pels mateixos dies de Pasqua, y organitzada per la propia Secció d'Esports de Montanya, se féu aquesta altra sortida ab assistència dels senyors Barnola, Delàs, Amat, Miret y Santamaria, els quals se trobaren tots reunits al santuari de Nuria la nit del disabte dia 10. Tota aquella vall y montanyes vehines estaven completament cobertes per grossa capa de neu tova. A l'endemà pujaren tots al Puigmal (2.909 m. d'alt.), seguint uns el camí natural cap el Pla dels Eugassers, y altres remontant tot seguit la serra estribacions de la del Borrut y pel seu caire guanyar aquell enlairat cim alt. La davallada la feren pel Pas dels Lladres cap a la montanya de Dorria; y, passant per aquest poble y per

Planés, retornaren a Ribes, desde ont, junts ab l'amic Guarro, que venia de La Molina, se dirigiren a nostra ciutat.

SECCIÓ D'ARQUITECTURA

EXCURSIÓ A OLÉRDULA Y VILAFRANCA.—Va realisar-se'l dia 12, assistint-hi deu senyors socis y visitant detingudament les muralles primitives, l'iglesia de Sant Miquel y les sepultures, sitges, safreig y altres importants vestigis d'èpoques passades. A la tarda del mateix dia va visitar-se la població de Vilafranca y monuments més remarcables de la mateixa.

A TARRASSA Y SABADELL.—Se portà a cap el dia 18, ab l'objecte d'estudiar algunes construccions en que han sigut aplicades les estructures de maó y ferro atirantat. Al matí fou visitada la fàbrica dels senyors Aymerich, Amat y Jover, obra de l'arquitecte senyor Moncunill, a Tarrassa; y a la tarda's passà a Sabadell, visitant els edificis de la Caixa d'Estalvis, Museu y Biblioteca y Escola Industrial y d'Arts y Oficis, obres de D. Geroni Martorell, president de la Secció d'Arquitectura d'aquest CENTRE.

VISITES.—El dia 4 va visitar-se'l Col·legi dels PP. Jesuïtes de Sarrià, qual edifici y dependències varen recórrer els senyors socis, que foren galantment rebuts y acompanyats per alguns senyors PP. professors d'aquell establiment. El dia 17 visita a la fàbrica «La Catalana del Gas», obra del senyor Domenech y Estapà, resseguint, acompanyats del senyor enginyer-director, els forns, dipòsits de carbó, sales de màquines y les altres dependències de la mateixa. El dia 24 se visità'l convent y iglesia dels PP. Caputxins, en construcció a la Granvia Diagonal baix l'entesa direcció de l'arquitecte senyor Sagnier. Els visitants foren rebuts pel reverent P. Rupert de Manresa.

Totes aquestes visites han sigut molt concorregudes, resultant veritables lliçons pràctiques de caràcter altament instructiu.

SESSIONS Y CONFERENCIES

UNA EXCURSIÓ AL MARROC.—El dia 2 d'Abril D. Joaquim Aguilera va donar una interessant conferència donant compte d'una excursió pel Marroc, ressenyant la travessia de Tànger a Larache, remarcant tot lo que de més notable s'hi troba y exposant varies de les costums y tradicions d'aquell poble. La sessió fou completada ab la projecció de nombrosos clixés fotogràfics d'aquelles encontrades.

ELS MANRESANS AL BRUCH.—El dia 15 D. Josep Lleonart va llegir els principals fragments de dita obra, propera a publicar-se, original de don Francisco de P. Solà y Montaña, ab un pròleg del propi senyor Lleonart. Dita obra, molt ben documentada y ab profusió de notes crítiques, es un

estudi històric sobre la personalitat de l'hèroe de la jornada del Bruch a l'any 1808, fent menció de totes les controvèrsies hagudes sobre aquest punt y reivindicant la gloriosa intervenció y bona memoria del capdill manresà en Maurici Carrió.

EL MUSEU SANTACANA A MARTORELL. — Durant les sessions dels dies 16 y 23, nostre consoci'l doctor D. Francesc Santacana va donar dugues interessants conferencies acompanyades de projeccions lluminoses, parlant del Museu Santacana, fundat pel seu senyor avi a la vila de Martorell y del que ara està a punt d'aparèixer el seu corresponent catàleg il·lustrat, que, segons les indicacions del senyor conferenciant y les mostres que va presentar-ne, serà reflexe fidel de l'importancia d'aquell conegut Museu, constituint una guia y mostruari inventariat del mateix, que no dubtem serà d'alta estima per part d'arqueòlegs, artistes y altres aficionats, contribuint al mellor coneixement d'aquelles reholes, fragments arquitectònics y altres objectes que hi han amorosament aplegats en dit Museu Santacana, diverses vegades visitat per aquest CENTRE y entitats predecessores.

LES ESTRUCTURES DE MAÓ Y FERRO ATIRANTAT. — El mateix dia 16, a la tarda, D. Geroni Martorell, president de la Secció d'Arquitectura, donà una conferencia sobre dit tema, estudiant l'influencia en dites construccions, posant de manifest lo fins avuy fet entre nosaltres en aquest sentit, presentant varies obres dels senyors Gaudí, Domenech y Montaner, Rubió, Moncunill y del propi conferenciant.

APLICACIONS CIENTÍFIQUES DEL XALET-REFUGI D'ULL DE TER — Nostre consoci D. Josep Comas y Solà va donar una curiosa y interessant conferencia sobre dit tema en la sessió del dia 17 d'aquest mes, explicant l'utilitat científica que podrà prestar l'observatori meteorològic que hi ha intent d'organisar en aquella construcció, posant de manifest les seves més importants aplicacions pràctiques donada l'altitut y especial situació de la mateixa; explicant les diverses classes d'estudis científics a realisar-hi y els medis indispensables pera portar a la pràctica la realisació de les diferents observacions que poden portar-s'hi a cap.

EXCURSIONS HIVERNENQUES PER LES VALLS DEL TER Y DE NURIA. — El dia 30 D. Josep Amat y Duran, secretari de la Secció d'Esports de Montanya, va donar una conferencia ressenyant alguna de les nombroses sortides pirenenques realisades aquesta hivernada per les valls altes del Ter y del Fresser, vall de Nuria y serres de Noucreus y Coma de Vaca, de les quals ja oportunament donàrem compte y de quals encontrades va presentar el senyor Amat una vistosa colecció de projeccions fotogràfiques.

LA FOTOGRAFIA ARTÍSTICA Y PRÀCTICA. — Nostre consoci y conegut artista D. Adolf Mas, desitjós de popularisar entre'ls nombrosos aficionats a la

fotografia'ls coneixements y pràctiques de la mateixa, va començar el dia 22, d'acord ab la Junta Directiva del nostre CENTRE, un curset de Fotografia, parlant del seu caràcter artístic, dels efectes de contrallum y de l'ús d'una nova fórmula d'antialo, altament pràctica y de resultats excel·lents, segons va poder comprovar-se per les presentacions fetes per medi de projeccions lluminoses de nombrosos clixés artístics y industrials per ell obtinguts.

El dia 29 va donar la primera lliçó pràctica del curset inaugurat y que anirà desenrotllant en lliçons successives.

SECCIÓ DE FOLK-LORE

En la sessió del dia 10 d'Abril D. Ramon N. Comas llegí un curiós treball sobre *Les professions de la Bona Mort y dels Enamorats*, fent-ne minuciosa relació, tot relatant el seu origen y vicissituds fins arribar a nostres dies, en que la segona ja ha caigut en oblit, conservant-se sols la primera, que se celebra'l dimecres de Cendra, encara que va decayent de manera ben remarcable. El mateix dia 10 va donar-se a conèixer un treball del soci delegat a Igualada, senyor Castellà y Raich, sobre *La Patera*, constituint una curiosa y notable disertació històrica descriptiva de la mateixa.

El dia 24 D. Miquel S. Gatuellas va donar la primera conferència sobre *La raça gitana*, explicant detingudament les diferents teories sobre l'origen de la mateixa y l'història de la seva emigració pel món, acabant ab el relat de diferents rondalles dels gitanos transilvans com a comprovació dels arguments aduits pel propi conferenciant en el transcurs de sa disertació.

CONVERSES D'ARQUEOLOGIA

Nostre consoci D. Pelegrí Casades y Gramatxes ha continuat durant aquest mes les seves notables conferències sobre Arqueologia, explicant els dies 5, 19 y 26 les lliçons números CVIII, CIX y CX del curs, tractant de *La Grecia primitiva*, qual resum està fent en l'actualitat. Totes dites lliçons han anat acompanyades de projeccions fotogràfiques.

NOVES

Concurs-Exposició de Fotografies. — Pera primers d'aquest mes de Maig hi ha organitzat pel «Centre Excursionista de Lleida» un concurs de fotografies pera aficionats, que promet ser realment interessant. El mateix restarà dividit en tres seccions: assumptes d'interès històric de les comarques lleidatanes, tipus y costums, y paisatges y bel·leses naturals. S'otorgaran diferents recompenses a les millors col·leccions, a criteri y judici d'un jurat nomenat a l'efecte. Pera més detalls y condicions de concurs

rencia a l'esmentat Concurs vegin-se les oportunes circulars, de les que s'en faciliten a la Secretària del nostre CENTRE.

Festival Esportiu a benefici del Kalet-refugi d'Ull de Ter.—Organisat per elements del nostre CENTRE, y ab la valiosa cooperació de diferents gimnas, sales d'armes y altres centres esportius, va realitzar-se 'l dia 28 un gran festival ab partits de pilota vasca y hockey, lluites de ju-jutsu y greco-romana, assalts de boxe, espasa, sabre y bastó, y exercicis diversos de gimnàstica, que tingué lloc al Frontó Comtal de nostra ciutat, el qual va veure's molt concorregut y distingit, sortint tothom molt complagut de la festa y donant mostres de la simpatia y arrelament que 'l nostre CENTRE EXCURSIONISTA compta entre les diverses classes socials de Barcelona.

Al remerciar a tots els que hi prengueren part y felicitar a sos organitzadors, presidits per l'incansable sportman en Josep Elias y Juncosa (a) Corredices, ens complavem en testimoniar l'èxit moral y material de dita festa, mercès a l'esforç y cooperació de tots els elements que en sa realització intervingueren.

SECCIÓ METEOROLÒGICA

ESTACIÓ METEOROLÒGICA DE VIELLA (VALL D'ARÁN)

RESUM DE LES OBSERVACIONS DEL MES D'ABRIL

TEMPERATURES (a l'ombra).				PRESSIONS BAROMÈTRIQUES A 0° Y AL NIVELL DEL MAR	
MITGES MENSUALS		MAXIMA	MÍNIMA	MITGES MENSUALS	
8 MATÍ	8 TARDA	EN 24 HORES	EN 24 HORES	8 MATÍ	8 TARDA
9°.12	9°.83	27°1 (dia 14)	- 3° (dia 4)	765'4 mm.	765'3 mm.
ESTAT DEL CEL		Dies serens . . . 15 » nublados . . . 7 » coberts . . . 8		Dies de pluja . . . 10 » de neu 2 » de glaçada 2 » de calamarsa . . . 1	
TOTAL DE PLUJA MENSUAL: 109 mm.				VENTS DOMINANTS	
» DE NEU		» No s'ha apreciat		8 MATÍ	8 TARDA
				ESE — SSW	NNE

J. S. S.

El CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu BUTLLETÍ, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.